Kerekes Dóra

A hírszerzés haszna

A magyarországi visszafoglaló háborúk idején rendkívül fontos volt a bécsi császári udvar számára, hogy az oszmánokkal zajló harcok mögötti hátországból, az ottani eseményekről hírekkel, mégpedig megbízható hírekkel rendelkezzen. Száz évvel korábban, a hosszú török vagy más néven tizenöt éves háború idején a Konstantinápolyból az oszmán hadsereggel cipelt követ, Friedrich von Krekwitz (állandó követ: 1591–1593), nem tudott információkhoz jutni korábbi állomáshelyéhez kapcsolódóan, ami negatívan hatott a bécsi apparátus, különösen a hadszínteret érintő döntéshozatali mechanizmusára. Erre még jól emlékeztek az Udvari Haditanács keleti ügyekkel foglalkozó részlegénél, így már a háború kezdetén mindent megtettek annak érdekében, hogy informátorokkal rendelkezzenek az ellenséges hatalom hátországában. A hírek szolgáltatóinak, az ún. „titkos levelezőknek" kiemelt feladatul szabták minden olyan információmorzsa Bécsbe juttatását, amely alkalmasnak tűnt arra, hogy a szultáni udvarral szembeni fellépést erősítse; így a levelezők írtak a lázadásokról és éhínségekről, az oszmán uralkodó elleni belső és külső fellépésről.

Annak az informátornak a nevét, aki az alábbi forrásszöveget papírra vetette, nem ismerjük. Ennek oka, hogy már a korban is figyelmet fordítottak a hírszerzők védelmére. A Habsburgok Oszmán Birodalomban létrehozott informátorhálózatának kezdetei a 16. század végéig nyúlnak vissza, amikor a Haditanács felismerte, hogy mindenképpen rendelkeznie kell hírekkel a szomszédos nagy birodalom területéről békében és akkor is, ha – háború lévén – a diplomáciai kapcsolatok éppen szünetelnek. Mátyás főherceg (1557–1619, II. Mátyás néven 1608 és 1619 között magyar király) már 1602. március 1-jén egy ilyen jellegű hálózat létrehozására utasította Thurzó György bányavidéki főkapitányt.[1] A rendszer kiépítésére a 17. század húszas éveinek végétől került sor, amikor is Budán, Belgrádban, Szófiában és Konstantinápolyban olyan megbízható emberek beszervezésére került sor, akik – természetesen megfelelő fizetség ellenében – vállalták azt az életveszélyes feladatot, hogy híreket szolgáltatnak Bécsnek.[2]

Az informátorhálózat tagjait gondos mérlegelést követően választották ki. Bár a „titkos levelezővé" válás alapvetően kölcsönös bizalom és érdekegybeesés kérdése volt, a leendő informátornak ennél jóval több képességgel és szakismerettel kellett rendelkeznie. Ahhoz, hogy valaki híreket szolgáltasson a császári udvarnak, tudnia kellett írni és olvasni, nem kételkedhettek megbízhatóságában, és a tevékenységének ellentételezéseképpen kapott anyagi juttatásoknak megfelelő vonzerőt kellett jelenteniük számára. Eleinte szinte kizárólag az anyagi motiváció

[1] MOL E 196 Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Thurzó Fasc. 24. No. 5. Pecsétes, eredeti. (Köszönettel tartozom Pálffy Gézának, aki a forrásra felhívta a figyelmemet.)

[2] Hiller, 1998.; Hiller, 1999.

volt a jellemző, a későbbi időszakokban azonban tudomásunk van arról is, hogy az informátor a kereszténységhez való lojalitása miatt (persze azért az anyagi ellenszolgáltatást nem megtagadva), illetve más előnyökért cserében, sajátos érdekviszonyok alapján adja át a híreket. Ezen túlmenően arra is figyelmet fordítottak, hogy a „titkos levelező" olyan pozíciót töltsön be, amelyben hozzáférhet a bécsi udvar számára szükséges információkhoz. Ennek alapfeltétele volt, hogy foglalkozásából adódóan rendszeresen találkozzék idegenekkel. Az első időszakban beszervezettek ezért kizárólag kereskedők vagy orvosok voltak.[3]

A külső tényezők és a személyes képességek összhangján túlmenően a levelezők társadalmi rangjukhoz mérten jelentősnek mondható képzettséggel is rendelkeztek. Annak ellenére, hogy tanulmányaikról pontos képet nem sikerült alkotni, mégis elmondható, hogy általában nem csak egy nyelvet ismertek, rendszerint tudtak olaszul, törökül, perzsául, arabul, illetve a Földközi-tenger medencéjében használt *lingua francá*t is ismerték. Már híoszi–konstantinápolyi gyermekkorukban széles körű műveltségre tettek szert: ismerték a Bibliát latinul, illetve az antik szerzőket, ezt mutatják az e művekből származó idézetek, utalások,[4] valamint a latin szólások és közmondások.[5]

Az informátoroknak a nyelvismereten túlmenően egyéb területeken, így az európai és az oszmán történelemben, a földrajzban, a muszlim jogban is jártassággal kellett bírniuk. Mindezt a lentebb közölt forrás jól példázza. Írója földrajzi ismereteiről összefoglalóan el lehet mondani, hogy kiterjedt a birodalom egészére, valamint az azzal szomszédos országokéra. Általában egy-egy név megadását követően zárójelben jelezte, mit érdemes arról a helységről tudni. Sokszor az ókori városneveket vagy az ott élő népeket is feltüntette, így adatokat nyerhetünk klasszikus latin képzettségéről. Az arabokról – tévesen – azt írja, hogy az oszmánokkal rokon nép, akik szintén Oszmántól, az első oszmán uralkodótól származnak. Oszmán *uralkodási központja Bursza volt, amely város az ókori Bithyniában fekszik, és amelyet a törökök manapság* evvelci taht*nak* [az eredetiben: evelghitacht] *neveznek, ami annyit tesz: első trón*.[6] Az arabok azonban nem csupán a Közel-Keleten él-

---

[3] Hiller, 1998. 210.

[4] A levelezésben kétszer is felbukkan Ovidius *Átváltozások* című munkája. Először, 1687 novemberében, a levelező a konstantinápolyi élet hirtelen megváltozását hasonlítja az *Átváltozások*hoz, amit könnyen megérthetünk, ha figyelembe vesszük, hogy november 8-án IV. Mehmedet letették trónjáról, helyére öccse, II. Szulejmán került. Szári Szulejmán pasa nagyvezírt elfogatták, kivégezték, az új nagyvezír, Köprülüdámádi Szijavus pasa viszont a fellázadt hadsereggel a város felé tartott. Szinte naponta voltak változások a birodalom vezetőinek körében. (ÖNB-HAN, Cod. 6037. fol. 910. [1687. november 27.]) Másodszorra 1695-ben említi a művet, ugyanilyen körülmények között, mert bár nem ekkor került az új szultán, II. Musztafa a trónra, de a birodalom vezetőinek sorában ekkor is sok változtatást hajtott végre. (EFK Ms. II. 303. fol. 434r [1695. június 3.])

[5] Amikor például a szultán új reisz efendit nevez ki, és Semsi efendi helyére Naszmi efendi kerül, aki – elődjével ellentétben – nem ápol túl jó viszonyt a franciákkal, a levelező megállapítja: *Így, non sempre lilia floret.* (Helyesen: *Nec semper lilia florent.* [A liliom sem virágzik mindig.]) Megállapítása zseniális, hiszen túl azon, hogy a szólás pontosan illik a fenti helyzetre, a francia királyság jelképére utalva a franciák pillanatnyi visszaszorulását is jelentheti. Így a mondat úgy is értelmezhető: Nem mindig a francia királyságnak áll a világ. (EFK Ms. II. 303. fol. 406v [1694. szeptember 15.]). Emellett állandó fordulatként szerepel az írásokban a *per fas et nefas* és az *ad quid agendum*; a *homo proponit Deus disponit*, valamint a *si vis pacem para bellum*.

[6] EFK Ms. II. 303. fol. 397v (1694. augusztus 9.)

nek, folytatja az író, de Afrikában is. Tripoliban, Tunéziában, Fezben, Marokkóban, ahol sokkal több az arab, mint a török. A levelező igen jól látta azt, hogy ezeken a helyeken, bár voltak oszmán tisztségviselők, az arab túlsúly miatt inkább a helyiek irányították. Azt is helyesen mérte fel, hogy az oszmánok számára nagy veszélyt jelentett volna, ha a perzsák és az arabok szövetségre léptek volna egymással. Úgy látta, ennek esélye fennáll, hiszen valaha Babilónia és minden, ezen a környéken lévő provincia a perzsáké volt, és most szívesen visszavették volna őket. Ezeket a területeket sorolta fel: *Aleppó, Damaszkusz, Asszíria, Szamária, Szíria, Galilea, Palesztina, Júdea (ahol Jeruzsálem van), Fönícia (ez egészen a Karmel-hegységig nyúlik, magába foglalja Szíria egy részét a tengerig, ahol sok kikötő van: Tripoli, Szidón, Bejrút és Türosz, Szidón [ahol a drúzok élnek, harcos arabok]…)*[7]

A történelmi-földrajzi ismereteken túlmenően a levelezők nagy jártasságot mutattak a muszlim vallásban, illetve a vallásjogban is. 1684-ben egyikőjük azt írta, hogy azért indultak hadba a szultán seregei, hogy *az ő Prófétájuknak kedvére tegyenek, aki nekik azt parancsolja a Korán szövegében: ne hagyjatok fel a háborúskodással a muszlim hit ellenségei ellen csak akkor, ha azok könyörögnek a békéért.*[8] A levelező valóban pontosan ismerhette a Koránt, mivel az ténylegesen azt mondja ki, hogy háborút csak a muszlim hit ellenségeivel szemben lehet vezetni, de ellenük is csak addig, amíg nem hajlanak a béke megkötésére.[9]

Az oszmánokkal kapcsolatosan nem csak a történelmi, a földrajzi vagy a (vallás)jogi ismereteiket érdemes megemlíteni, de mindenképpen szólni kell azokról a rövid, néha felbukkanó, ma úgy mondanánk: művelődéstörténeti érdekességekről, amelyekkel a levelek kapcsán időről-időre találkozhatunk. Mivel a levélírók az Oszmán Birodalomban születtek, éltek, pontosan ismerték a szokásokat, az ételeket, az italokat; ugyanakkor keresztényekként ezen felekezet szokásaival, ételeivel, italaival stb. is tisztában voltak. Így nem is találhatunk náluk alkalmasabb személyeket arra, hogy az Oszmán Birodalom életének egy-egy területét megvilágítsák számunkra. Az informátorok a diplomáciai szokások területén is jártassággal bírtak, hiszen korábban tolmácsokként (vagy tanoncokként) részt vettek diplomáciai tárgyalásokon.[10]

A levelezők kultúraközvetítő szerepe kiemelkedő volt: hozzájárultak ahhoz, hogy az európai kontinens népei alaposan megismerhessék az Oszmán Birodalom működését, szokásait, kultúráját, tudományos életét. E téren nagy értékkel bírnak azok az esetek, amikor a levelekben – így a lenti forrásban is – az európaiak számára kevésbé ismert vagy ismeretlen szavakat, fogalmakat, szokásokat magyarázzák az informátorok. Ezek az Oszmán Birodalom felépítésére, tisztségviselőire, adónemeire, katonai alakulataira stb. vonatkoznak. Általában a mondat közben, zárójelben bukkannak fel, mintegy magyarázatképpen arra nézve, amiről éppen beszámol a levélíró. Ugyanakkor nem csupán török kifejezéseket magyaráz, de olyan fogalmakat is, amelyek valamilyen okból eltérnek az Európában használt azonos vagy hasonló fogalomtól. Előfordul azonban az is, hogy a rövid magyarázaton túl nyelvészeti kérdésekre is kitér, amint a következő esetben: *szeraszker, ami azt jelenti, a hadjárat parancsnoka,*

---

7 EFK Ms. II. 303. fol 398v (1694. augusztus 9.)

8 ÖNB-HAN Cod. 6034. fol. 104. (1684. augusztus 2.)

9 Vö. Ágoston, 1997. 84. *Ha békére hajlanak, akkor te is légy hajlandó arra és hagyatkozz Allahra.* (Korán 8, 61)

10 A tolmácsokról ld. Kerekes, 2004.

de ez a szó, hogy szeraszker perzsa eredetű, amelyet a törökök átvettek, mert az, hogy szer, perzsául annyit jelent, fej; az aszker pedig annyit tesz, hadjárat, azaz a hadjárat feje".[11]

Egyetlen informátor sem dolgozhatott egymagában, mindannyiukra jellemző, hogy egyfajta hírpontként szolgáltak, amely egy nagyobb hálózat részét képezte. A társadalom minden szintjén vannak olyanok, akiknek kapcsolatteremtési és -tartási képességei jobbak az átlagosnál. Őket nevezzük összekötőknek, akik befolyásolják a társadalmi kapcsolatok működését, összetartják a szociális hálózatokat.[12] A „titkos levelezők" túlnyomó többsége ilyen összekötőként működött. Az információszerzést alapvetően humán kapcsolati rendszerükön keresztül folytatták, hiszen saját társadalmi közegükben számos, különféle szintű és minőségű kapcsolattal rendelkeztek. Az informátorok közös jellemzője, hogy általában beleszülettek az adott várost – legyen az Buda, Belgrád, Szófia vagy Konstantinápoly – jellemző viszonyokba, rokonaik, barátaik voltak a keresztények körében, de voltak kapcsolataik a helyi oszmán adminisztráció, illetve a fővárosban a szultáni udvar alacsonyabb (vagy magasabb) rangú tisztviselői körében is.[13] A legtöbb informátor kapcsolatban állt a keresztény és zsidó kereskedőkkel, saját felekezetük különféle szakmákban tevékenykedő, így többféle hírforrást jelentő tagjaival, eljártak olyan helyekre, mint a bazár vagy (ha volt) a kikötő, ahol sokféle, de eltérő minőségű és megbízhatóságú információt gyűjthettek össze, illetve ellenőrizhették a más forrásból már ismert adatokat.

A kapcsolati hálót tekintve, a másik irányt, azaz a Bécsbe vezető szálakat nyomon követve elmondható, hogy az informátorok rendszeres és írásos kapcsolatot tartottak fenn a császárvárossal. A visszafoglaló háborúkat megelőzően ennek koordinátora a mindenkori konstantinápolyi állandó követ volt, az irományokat pedig a futárokon és más, megbízható alkalmazottakon keresztül juttatták el a Haditanácshoz. Háborús időszakban ez a tevékenység nehézségekbe ütközött. Mivel azonban a hír értéke nemcsak a megbízhatóságától, hanem attól is függött, hogy gyorsan és az ellenérdekelt felek elől – lehetőség szerint – rejtve érkezzen meg a címzetthez, a visszafoglaló háborúk idején Konstantinápolyban tevékenykedő „titkos levelezők" minden lehetséges utat és módszert alkalmaztak arra, hogy küldeményeik minél hamarabb Bécsbe érjenek, és erre felhatalmazást is kaptak a Haditanácstól.[14]

---

[11] ÖNB-HAN Cod. 6034. fol. 157. (1684. október 18.)

[12] Barabási, 2008. 63–64.

[13] 1690-ben például egy igen magas rangú személyt is sikerült (valószínűleg alkalmi) informátornak megnyerni: a fődefterdár egyik szolgálója, egy aga maga is elkísérte urát a díván ülésére, és (minden bizonnyal jó pénz ellenében) elmondta a levelezőnek az ott elhangzottakat. (Böhm 1020 Band VII. fol. 47–48. [1690. július 8.]) 1694–1695-ben pedig a reisz efendi hivatalából még diplomáciai leveleket is meg tudott szerezni az informátor, amelyeket másolatban elküldött Bécsbe. (EFK Ms. II. 303. fol. 379v–380r [1694. február 28. és március 2.]; fol. 388v [1694. május 10.]; fol. 435r–436v [1695. június 3.]; fol. 460v [1695. december 26.])

[14] *Im übrigen weil man unter anderen auch dahin gedacht hat sein müssen non obstante hoc belli statu durch sie die forthsetzung einer richtigen correspondenz ein weg alß den anderen zu stabiliren und mittel und weg einzurichten wie und wohin die brief zu erhaltung weitherer benachrichtungen mögen bestellet und in sicheren lauf gerichtet werden, zu welchem ende [sie] dan an Ihre Kay[serliche] May[estät] geheimben rath, cammerern und der grafschafft Görtz ertzland marschallen, herrn Frantz Ulrichen graffen von Thurn und Valsassina alß pottschfftern zu Venedig [wan sie den weg durchnehmen] gewisen werden, mit demselbes es pro possibilitate dextre zu concertiren, worbey dan*

A legalapvetőbb útvonalak a háború kezdetén a Konstantinápoly–Belgrád–Buda–Bécs, a Konstantinápoly–Belgrád–Fiume–Bécs, valamint a Konstantinápoly–Velence–Bécs szakaszok voltak. Az első években még a Keleti Kereskedelmi Társaság megbízottjait is igénybe tudták venni ehhez.[15] A 17. század végén az oszmán fővárosban működő „titkos levelezők" alapvetően a tengeri utat használták, a sokszor Szmirnán át küldött jelentéseket francia vagy angol bárkák vitték jó pénzért Velencébe, Livornóba, Raguzába, és az itt tevékenykedő levéltovábbítók juttatták el azokat a császári udvarba. Egyikőjük, Giorgio Cleronome azonban néha a Havasalföldön át Friedrich Veterani gróf (1650–1695) táborába vivő útvonalat is használta, mivel unokatestvére, Matthia Cleronome a havasalföldi fejedelem titkára volt,[16] így a beérkező csomagokat ő továbbította. A legfőbb útvonal azonban kétségtelenül az ebben az időszakban a bécsi udvar egyik legfőbb szövetségesének számító Velencén keresztül vezetett, a mindenkori velencei császári követ (ebben az időszakban Franz Ulrich von Thurn und Wlassasina gróf) közvetítésével. Ahhoz, hogy a levél biztosan célba érjen, nem volt elegendő egy példány elküldése, hanem általában minimálisan kettő, sokszor 3-6 példányt is útnak indítottak. Ez nem ennek a korszaknak vagy ennek a helyzetnek a jellemzője, hanem már a 16. századtól kezdve így működött. A velencei hírszolgálat is mindig több példányban indította el leveleit,[17] ahogyan a franciák is.[18]

A biztonságot szolgálta az is, hogy a leveleket részben vagy egészben titkos kódrendszer segítségével óvták meg a kíváncsi, ámde azok tartalmának megismerésére jogosultsággal nem rendelkező szemektől.[19]

A Bécsbe érkező küldeményeket a Haditanács keleti ügyekkel foglalkozó részlege dolgozta fel, amelynek operatív tevékenységét a mindenkori császári keleti nyelvek főtolmácsa irányította. A beérkező leveleket felbontották, a kódolt részeket visszafejtették. Ezt követően – amennyiben annak még aktualitása volt[20] – kivonatokat (Extrakt) készítettek belőlük a haditanácsosok számára. Utóbbi felelősségteljes és nehéz feladat volt, mivel a megszerzett adatokat – lehetőség szerint – ellenőrizni kellett más forrásból is. A beérkezett híreket értékelték és elemezték, majd így terjesztették azt a döntéshozók elé. A visszafoglaló háborúk idején a Haditanács alkalmazottai között sok korábbi konstantinápolyi alkalmazott, elsősorban futár és tolmács tevékenykedett, akik a hírek értékelésében jelen-

---

etwan die anstalten zu machen sein wehrden, daß erwehnte brief und schreiben nacher Fiume an den governator Baron d'Argento oder ***wo mans sonsten für bequemb und fünglich finden wird,*** *umb weitere hin und wider befürderung könten dirigirt werden."* ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 296. Fasz. 1684. III–V. fol. 19v (1684. február 15.)

15 Erről ld. Kerekes, 2008.

16 ÖNB-HAN Cod. 9742 fol. 9r; 14v (Memorie originali del maresciallo conte Federico Veterani delle sue campagne in Ungaria, e provincie adiacenti dall'A.o 1683 sino all'Anno 1694 con altri scritti, che rigvardano il succeduto [in] quelle parti.)

17 Preto, 1986. 79.

18 Kerekes, 2007. 35–36.

19 Erről bővebben ld. Kerekes, 2010. 186–196.

20 Előfordult, hogy a küldemény olyan lassan érte el a címzettet, hogy tartalmának aktualitása megszűnt, így a hátoldalra csak annyit vezettek rá: *braucht nicht mehr dechiffriert zu werden*.

tős támaszt nyújtottak. A tevékenységet az Oszmán Birodalomban hosszú éveket eltöltő tolmács, Marc'Antonio Mamucca della Torre[21] koordinálta.

A megszerzett információk jelentőséggel bírtak a bécsi udvar számára, a hírek azonban, amelyek a levéltári állagokban[22] fennmaradtak, az utókornak is értékesek. Elsősorban azt tudhatjuk meg belőlük, hogyan látták, láthatták a Konstantinápolyban tartózkodó európaiak a visszafoglaló háborúk eseményeit; miként jutottak el a hadműveletekről szóló hírek az oszmán fővárosba; mennyire eltérően reagáltak e hírekre a más és más oldalon állók; hogyan interpretálta a hadszíntér eseményeit az oszmán hadvezetés; mi volt – a *szeráj* szempontjából – egy-egy győzelem vagy vereség ára; mennyibe került a hadsereg fenntartása; milyen gazdasági változásokat idézett elő az Oszmán Birodalomban a tizenöt évnyi háborúskodás, amely gyakran párosult belső lázadásokkal; hogyan viszonyult a társadalom, illetve annak egy-egy rétege a megváltozott helyzethez; hogyan változtatta meg a hosszú háború az Oszmán Birodalom felépítését; miképpen rendeződött át a hadműveletek következtében a társadalom és változott meg a szultáni hatalom megítélése.

***

Az alábbi irat 1694-ben keletkezett. Akkor, amikor a magyarországi hadszíntéren folyamatosak voltak a hadműveletek annak ellenére, hogy a császári hadvezetésnek nemcsak erre, hanem a nyugati frontra is koncentrálnia kellett. A két fél közötti küzdelem ekkor kiegyenlített volt, sem egyik, sem másik sereg nem ért el látványos sikereket. Az 1694. évben a nagyvezír, a március 14-én a tisztségre kinevezett Szürmeli Ali pasa, az oszmán haddal Magyarországra vonult. Augusztus 17-én ért Belgrádba, ahol megvárta a tatár kán[23] seregét is. Innen azt írta III. Ahmed szultánnak (1691–1695), hogy – amint a kán megérkezik – azonnal átkelnek a Száván, és beveszik Péterváradot.[24] Ezt követően valóban támadást indított az Aeneas Caprara tábornagy parancsnoksága alatt Belgrád ostromára Péterváradnál gyülekező császári sereg ellen. A megerősített keresztény tábort azonban nem tudta bevenni, így október 3-án az ostromot feladta, és visszavonult Belgrádba. Ezzel párhuzamosan a velencei tengeri had október 18-án bevette Híosz szigetét.[25]

Az oszmán hadsereg számára problémát jelentett, hogy az ázsiai részen mindeközben lázadások zajlottak. A Hasemita-dinasztiából származó mekkai serif, Szaád bin Zejd (1693. márc. 13.–1694. aug., 1694. dec.–1702. márc.) ellen a család egy másik ágából való II. Abdullah bin Hasmi (mekkai serif 1694. aug.–dec.) vezetésével felkelés robbant ki, amelynek következtében az ottani oszmán haderőt nem lehetett bevetni az európai részen, sőt, segítséget kellett küldeni az ázsiai

[21] Kalandos életéről ld. Kerekes, 2004. 1203–1209., Kerekes, 2010. 97–104.

[22] ÖNB-HAN, Cod. 6034–6040., ÖStA HHStA, Handschriftensammlung R 132 (Böhm 1020), EFK Ms. II. 303. (Ennek mikrofilmre vett másolata: Akadémiai Könyvtár, Mikrofilmtár A 5528–5529.)

[23] I. Szelim Giráj, tatár kán, 1671–1678, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704.

[24] EKF Ms. II. 303. fol. 403v

[25] Erről ld. Argenti, 1935.

beglerbégek tartományi seregei számára. A helyi oszmán vezetők is megosztottak voltak, egyik részük Szaád serif, a másik Abdullah serif oldalán állt.[26]

Ebben a politikai klímában született az alábbi dokumentum. Szerzője tíz pontban gyűjtötte össze a szerinte fontos ismereteket annak érdekében, hogy a császári udvar megfelelő mennyiségű és minőségű információval rendelkezzen az oszmánok keleti ellenségeiről.

A levelezők alapvetően értesüléseket, híreket, információkat vagy adatokat vetettek papírra, ezeket juttatták el Bécsbe, hogy a császári udvar döntéshozóinak munkáját segítsék; sok éves tapasztalatuk, helyismeretük és személyes kapcsolataik révén azonban arra is alkalmasak voltak, hogy a megszerzett információkat értékeljék, így sokszor látták el – szerintük fontos – tanácsokkal a bécsi udvart. Gyakran saját elképzeléseiket, meglátásaikat, sőt, néha a császári hadsereget és hadvezetést illető bírálataikat is elküldték a bécsi udvarba.

A forrás ismeretlen szerzője ezúttal arról tájékoztatta a Haditanácsot, hogy a perzsák és az arabok körében is népszerűtlen oszmán szultán ellen az előbbi két néppel összefogva lázadást lehetne szítani, ehhez – szerinte – nem is kellene olyan sokat tennie a Habsburg uralkodónak. Az ilyen típusú tervek nem új keletűek, már a 16. században, V. Károly német-római császár (1519–1556) és öccse, I. Ferdinánd magyar és cseh király (1526–1564) uralkodása idején felmerült ennek lehetősége, számos terv született, több követség járt ez ügyben a perzsa sah országában.[27] A távolság, a vallási és kulturális különbségek, az érdekek gyors változása, amelyet az európai és a közel-, valamint a távolabbi keleti konfliktusok nagymértékben befolyásoltak, nem tette lehetővé, hogy tényleges szövetség alakuljon ki, az eshetőség azonban a következő évtizedekben is fennmaradt.

Az összefoglaló, vagy inkább tanácsadó irat a sivatagi arab hercegekről, az arabokról, lázadásaikról, múltjukról, szokásaikról, lakhelyeikről szól, illetve arról, hogyan tudná a császári hadvezetés az arab lázadásokat kihasználni. Az író elemzi a Porta helyzetét, és arra a megállapításra jut, hogy – bár a külső és belső ellenségek száma egyaránt nő – a szultán és a vezetők nem készülnek békét kötni a Habsburg uralkodóval, pedig nehéz helyzetbe kerülhetnek, ha a birodalombeli arabok összefognak, de akkor is, ha a sivatagi arabok és a perzsa sah szövetkeznek; s ehhez járult még az európai háború. A rövid irat esszenciája a levelezők tevékenységnek, amit háborús viszonyok között a szülőföldjükön, de egy keresztény uralkodó számára végeznek.

[26] Özcan, 1995. 509–511.; 527–528.
[27] Palombini, 1968. 63–92.

Forrás

Egy titkos levelező a császárnak
Konstantinápoly, 1694. augusztus 9.
(Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. II. 303. fol.
97r–399v, korabeli másolat)

Copia di relatione data alli 9 agosto 1694 à Sua M[ae]stà Ces[are]a in augurio di suoi felicissimi successi.

Sacra Cesarea Real M[ae]stà Sig[no]re Sig[no]re Clementissimo.

La rebellione degli Arabi mi dà motivo come fedelissimo servo di V[ost]ra M[ae]stà de essporle li miei deboli sentimenti per quella cognitione, che hò di quelle parti, e di quella natione formandone li 10 punti seguenti.

1. Questo scerif[28] (che vuol dir in Arabo sacrosanto)[29] vien approvato da tutti li seih[30] Arabi che sono li gran sacerdoti e capi della loro religione della geneologia del loro falso Profeta[31] per il vingesimo terzo nepote dalla dritta linea da un figlio all'alltro senza traversale, non possono perciò li prencipi Arabi, che sono potenti, abbandonarlò, mà obligati per legge di sovvenirlo, soccorrerlo, e mantenirlo come senza dubio hora s'intenderà con quelli.
2. Questo scerif havendo havuto il tesoro, e la militia Araba, può fare quello vuole, perche gli sarà concesso per legge di prevalersi del tesoro per mantenir, e difender il sepolcro del loro Profeta come herede e descendente, e non più lasciarlo dominare dal Turco.
3. Gli Arabi come sanno l'origine dell'Ottomano da Osman[32] Tartaro[33] primo imperatore che fece collocar il suo primo trono in Bruscia, Città della Bitinia,[34] come hoggidì anco chiamano li Turchi Evelghitacht,[35] cioè il primo trono dove visse, et imperò anco il figlio del sudetto Osman, detto Orhan[36] 31 anno. Racontano li Ragusei come all'hora in Ragusa[37] una Monaca di santa vita havesse detto alli loro senatori, che dovessero portar il loro tributo in Asia al sudetto

[28] Szaád bin Zejd mekkai serif (1693. márc. 13.–1694. aug., 1694. dec.–1702. márc.) vagy II. Abdullah bin Hasmi mekkai serif (1694. aug. –dec.).

[29] „...serif, ami arabul annyit jelent, hogy szent" = A *serif* szó melléknévi értelemben valóban azt jelenti, hogy szent, jelzős szerkezetben használják pl. mecsetek nevében, bizonyos hónapok neve mellett, a Próféta zászlajának megjelölésekor stb. A szerző azonban főnévi értelemben használja a továbbiakban, ami annyit tesz, hogy családját Mohamedig tudja visszavezetni, azaz a Próféta leszármazottja. Ezt a Jordán Királyságban uralkodó Hasemita-dinasztia esetében napjainkban is így tartják.

[30] sejh = öreg. Az Arab-félszigeten a beduin törzsfők hagyományos elnevezése, itt ebben az értelemben használja a szerző.

[31] A Próféta alatt Mohamedet kell érteni.

[32] I. Oszmán, az Oszmán Birodalom alapítója, aki 1326-ig uralkodott.

[33] A szerző szerint Oszmán, az első szultán tatár származású volt, ez azonban nem igaz.

[34] Bruscia = Bursa, Bitinia = Bithünia = ókori ország Kis-Ázsia északnyugati részén, a mai Törökország területén.

[35] Evelghitacht = evvelci taht = első trón.

[36] I. Orhán, oszmán uralkodó (1326–1362).

[37] Ragusa (ma: Dubrovnik).

sultano Orhan,[38] che questi Ottomani hanno regnar in Rumelia[39] etc., e così fecero all'hora, quali Ragusei con questo anco hoggidì si vantano apresso il Turco (se è credibile che Dio inspirasse ad una santa monaca di dire alli Ragusei che portassero il tributo ad un pagano, mentre era in Constantinopoli[40] imperatore christiano). S'uniranno tutti à questo scerif per haver grand'antipatia gli Arabi con Turchi per le gran guerre passate tra di loro. L'Arabia deserta,[41] l'Arabia Petrea,[42] e l'Arabia felice,[43] questa è la più amena, e la più fertile, contengono molti regni e prencipi Arabi che facilmente travagliaranno et impediranno il Turco.

4. L'Arabo non teme del Turco essercito, perche deve passar per il deserto, e li prencipi del deserto non lo permetteranno, havendo loro in nascosto con industria l'acqua per quel transito, e per conceder l'acqua alli viandanti, e caravane Turche, e peregrini, la Porta deve mandar ogn'anno 12 m[ille] sultanini[44] d'oro per rigallo al prencipe delli Arabi del deserto detti in Turco Zzol Areb.[45]
5. Non solo tutto quel gran tratto dell'Asia dove si parla Arabo che sono diversi regni, mà anco dall'Affrica principiando dalla comunicatione dell'Arabia Petrea, dove è Egitto,[46] che fuor del pascia vi sono 12 bei[47] Arabi (che vuol dir prencipi) che governano, dalli quali sempre hà temuto l'istesso pascia. Vi sono li regni adiacenti al mare come il regno di Tripoli, il regno di Tunesi, il regno d'Algeri, il regno di Fessa, il regno di Marocco etc.[48] Tutti più Arabi che Turchi. Viven-

---

38 A tengeri köztársaság éves adót fizetett az Oszmán Birodalomnak. A határidő minden évben november 1-jére esett, és a pénzt vivő követek papírt kaptak arról, hogy a befizetés megtörtént. Az adót mindig Isztambulba kellett elvinniük. Biegman, 1967. 126–129.; Zlatar, 1992. 27–30.

39 Rumélia = Az Oszmán Birodalom európai területeinek összefoglaló neve, amely a római örökségre utal. (rum = római)

40 Konstantinápoly (ma: Isztambul).

41 Arabia Deserta = az Arab-félsziget belső, sivatagos részének megnevezése az ókorban, amelyet a beduin nomád törzsek laktak. A rómaiak külön provinciaként tagolták be a birodalmukba, az általuk adott nevet egészen a 19–20. század fordulójáig használták a terület megnevezésére.

42 Arabia Petraea = ókori Római Birodalom egy provinciája volt, amelyet Traianus császár 106-ban, a nabateusok birodalmának meghódítása után, annak fővárosáról, Petráról elnevezve hozott létre. Arabia Petraea területe a Sínai-félszigetet és a mai Jordánia nyugati részét foglalta magába, fővárosa Boszra volt.

43 Arabia Felix = a latin nevet alapvetően a földrajztudósok használták az Arab-félsziget déli részeinek megnevezésére, amely magába foglalja a mai Jement. Kr. e. 26-ban Aelius Gallus – Augustus parancsára – katonai expedíciót vezetett a területre, amely teljes kudarccal végződött. Arabia Felix jelentősége abban állt, hogy az afrikai tengeri út felfedezéséig abszolút felügyelettel bírt a kelet felől érkező fahéj és más fűszerek kereskedelme tekintetében.

44 szultáni vagy haszene-i szultanije = az első oszmán aranypénz, amelyet a velencei dukát mintájára 1477/1478-ban kezdtek verni Isztambulban, és egészen a 17. század végéig használatban volt. Pamuk, 2000. 61.

45 Zzol Areb = arab vám

46 Egyiptom. Ebben az időszakban az Oszmán Birodalom része, amelynek viszonylagos önállósága volt, mivel csak a főbb városokban voltak oszmán tisztségviselők, az adóját pedig egy összegben kellett megfizetnie az államkincstárnak. Az író ezt úgy értékeli, hogy a pasa fél a helyi erőktől, mert hatalmuk nagyobb, mint az övé. Az értékelés részben igaz, a mamelukok leszármazottai tartották kezükben a helyi hatalmat.

47 bej vagy bég = a kora középkorban a Rúmi Szeldzsuk Szultanátuson belüli kisfejedelemségek uralkodóinak megnevezése, akik a szeldzsuk birodalom széthullását követően önállósították területeiket. Közéjük tartozott Oszmán is. Az Oszmán Birodalom megalapításával a bej titulus egy szandzsák (bégség) vezetőjének megjelölésére szolgált. Emellett azonban bégnek nevezték a katonai szervezet egyes tisztségviselőit, illetve az állami adminisztrációban tevékenykedők egy részét is.

48 regno di Tripoli = Líbia, regno di Tunesi = Tunézia, regno d'Algeri = Algéria, regno di Fessa = Fez, regno di Marocco = Marokkó.

do questo scerif, mai cederà al Turco, e risultaranno guerre sanguinolentissime come sentiremo, perche l'Arabo vorrà dominare in Asia che all'ultimo sarà un'imperio Arabo, e questo non dico che si farà in breve, mà successivam[en]te, essendo che l'imperio Ottomano è vastoso, e consiste in molti regni.

6. Il Persiano[49] se vorrà star col sudetto scerif, e far la liga insieme, potrà ricuperar Babilonia,[50] et altri paesi perduti, et infallibilmente all'hora la Porta dovrà soccomber alla potenza delli Arabi, e perder l'Asia: Aleppo, Damasco,[51] con tutte le provincie, che si parla Arabo, subito tutte caderanno alla sua devotione come l'Assiria,[52] Samaria,[53] Soria,[54] Galilea,[55] Palestina,[56] Giudea[57] (dove è Gierusalemme[58]), tutta la Fenicia,[59] questa si distende sin'al monte Carmelo[60] con una parte della Siria sin'al mare che forma tanti porti dove è Tripoli di Soria,[61] Saida,[62] Birut,[63] e Tiro,[64] Sidone[65] (dove sono i dursi Arabi guerrieri, detto Drussi[66]), v'è Tolemaide,[67] Emissa[68] e Cafarnav[69].
   Tiro fù isola anticamente, e quando Alessandro Magno[70] l'occupò, l'aggiunse al continente, questo fù doppo colonia di Romani, nella sacra scrittura detta Tzor,[71] anticamente gran città celeberrima, hoggidì se[b]bene destrutta, serve per un porto di mare molto frequentato.

---

49 I. Szulajmán perzsa sah (más nevén II. Szófi, 1666–1694), a Szafavida-dinasztia uralkodója.
50 Babilónia = az ókori Mezopotámia déli része, a mai Irak középső és déli részét jelenti.
51 Aleppo = Halab, Damasco = Damaszkusz.
52 Assiria = Asszíria, az ókori Észak-Mezopotámiának a Tigris és az Eufrátesz felső szakasza közötti részét jelölte, ma Irakhoz tartozik.
53 Samaria = Szamária, történelmi tájegység Palesztina területén, Galilea és Júdea között.
54 Soria = Szíria.
55 Galilea = a Jordántól nyugatra eső hegyvidék északi részének neve görögül.
56 Palestina = Palesztina, történelmi terület a Földközi-tenger és a Jordán folyó között.
57 Giudea = Júdea, történelmi terület a Közel-Keleten, a történelmi Izrael földjének déli, hegyes-dombos része.
58 Gierusalemme = Jeruzsálem.
59 Fenicia = Fönícia, egy, a Kánaán északi részén kialakult ókori civilizáció megnevezése, amely a mai Libanon nagy részét, valamint Izrael, Szíria és Palesztina egyes területeit foglalta magába.
60 Karmel-hegység.
61 Tripoli di Soria = Tripoli.
62 Saida = Szidón.
63 Birut = Bejrút.
64 Tiro = Türosz.
65 Sidone = Szidón.
66 Drussi = drúzok. A drúzok az iszlám síita ágából kialakult iszmáilita irányzatú egyistenhívő vallási közösség tagjai, amelyet Hamza ibn Ali alapított a 11. században, Kairóban. Nevüket a közösség egyik vezetőjéről, Muhammad bin Iszmail Nastakin ad-Daraziról kapták. A drúzok nem fogadták el az oszmán uralmat, így a 16. század folyamán számos felkelés, lázadás robbant ki a szultáni jelenlét ellen. Török mintára saját hadsereget szerveztek, amelyhez reguláris csapatokat hoztak létre albán és kurd zsoldosokból, valamint saját híveikből, illetve nem reguláris, könnyen felállítható egységet arabokból, perzsákból, törökökből, kurdokból. Ebben az időszakban még Libanonban éltek, ahonnan az újkorban települtek át a mai Szíriába és Izraelbe. Cahen, 1997. 250–256., 311.
67 Tolemaide = Ptolemais vagy Kyrenaika, egy ókori város Líbiában, a mai modern Tolmeitha város mellett található, közel a tengerhez.
68 Hims ősi neve Emesa volt.
69 Cafernav = Kafarnaum vagy Kapernaum ókori település volt Galileában, a mai Izrael északi részén, a Galileai-tó partján, amelyet kb. Kr. e. 150-től egészen a 11. századig laktak.
70 Nagy Sándor = III. Alekszandrosz makedón uralkodó (i.e. 336–323).
71 Türosz héber nevének átirata latin betűkre.

7. Il regno di Bassra[72] fù occupato dalli Arabi come è nelli confini attaccato alla Persia. Li Persiani saranno sforzati et obligati haver buona intelligenza con questi, perche sanno bene che Bassra hà deserti dove non possono facilmente li Turchi accostarsi. Questa Bassra si vede nella sacra scrittura nominata in Ebreo Edom,[73] et in lingua Caldea[74] la città detta Bossra, come dice Isaia profeta nel capitolo 62: Quis est iste qui venit de Edom tinetis vestibus de Bossra.[75]
8. S'hà di essempii che le gran rebellioni dell'Asia hanno causato gran sollevatione in Constantinopoli, e come si trovano de'gianizzeri[76] e spahi[77] la maggior parte Asiani che Europei Turchi, facilmente potrebbe rinovarsi qualche sollevatione de presente.
9. Con questa occasione del sudetto scerif in Asia trovandosi pascia disgustati, et anco molti spahi e congionti in parentela di quelli tumultuanti, che la Porta fece trucidare, et à questi non mancaranno di seguaci, che quel clima questo produce, come spesso s'è visto. Questi anco senza dubio s'uniranno col sudetto scerif, et anderanno contra li pascia, che constiturrà la Porta, come fecero diverse volte, che se bene all'ultimo sono state sopite tali differenze con gran spargimento di sangue: nondimeno non v'è stato mai un capo prencipe Arabo scerif, che habbia occupato Mecca e Madina[78], la quale è obligato il sultano di ricuperarla dalle mani delli Arabi, e questo lo farà pensare più che alla guerra contra la christianità. Onde se non conscenderà la Porta alla pace, mà vorrà star con quella ostinatione e superbia, sarà un'indicio manifesto che vuol andar per volontà di Dio in mal'hora et in total'esterminio, purche continui à viver questo sudetto scerif, sentiremo gran cose, e spero in Dio che inter duos litigantes tertius gaudebit,[79] che è Leopoldus primus.[80]
10. Essendo vero che iddio quando vuol punire una natione, gli accirca nella superbia, et ostinatione come fù nell'imperio Greco secondo le istorie, come alli rè d'Ungaria,[81] che non solamente volsero proseguire la guerra con li Turchi, mà anco con gli Austriaci, et all'ultimo tanto li Greci, come gli Ungari sono stati soggiogati, così anco questi che non gli basta l'intestine guerre civili, che hoggidì hanno se vorranno proseguire la guerra (che io non lo posso creder) per ostinatione e superbia, anderanno in mal'hora.

---

72 regno di Basra = a bászrai tartomány, ma Irak területén van.

73 Edóm az ókori Kánaánnak Júdeától és a Holt-tengertől délre eső vidéke. A szó jelentése *vörös*, ami a területen lévő, a szokásosnál vörösebb árnyalatú homokkőre utal. Fővárosa Bozrah (ma: Bozra) volt. A levélíró tévedett az azonosításnál.

74 káldeus = keresztény káld, korábban nomád életmódot folytató népcsoport, akik a mai Irak területén éltek.

75 Az idézetet Ézsaiás prófétánál nem a 62. fejezetben, hanem ez a 63. fejezetben találjuk, amelynek első sora helyesen így hangzik: *Quis esti iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra?* = Ki jön ott Edómból, vérvörös ruhában Bocrából?

76 gianizzeri = janicsárok, az Oszmán Birodalom legfőbb gyalogos alakulata ebben az időszakban.

77 spahi = szpáhik, az Oszmán Birodalom részben tartományi, részben a központi kincstárból fizetett lovasseregének megnevezése.

78 Mekka és Medina, az Iszlám két legszentebb városa.

79 Az eredeti latin mondást (*Inter duos litigantes tertius gaudet* = Két veszekedő között a harmadik örül) a levelező jövő idejűre alakítja.

80 I. (Habsburg) Lipót, magyar király (1657–1705), német-római császár (1658–1705)

81 Ungaria = Magyarország

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

EKF — Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. II. 303. *Constantinopolische Briefe*

ÖNB-HAN — Österreische Nationalbibliothek, Handschriften-, Autographen- und Nachlasssamlung, Bécs

Cod. 6034–6040. — Epistolae ad Leopoldum I. Imperatorem a legatis aliisque fide dignis datae Constantinopoli videlicet Vol. I–VII. anni 1684–1688, 1690–1691.

ÖStA HHStA — Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs

Böhm 1020 — Handschriftensammlung R 132 (Böhm 1020) Band V–XV. *Dispacci di Constantinopoli 1688–1698*

2. Szakirodalom

Ágoston

1997 — Ágoston Gábor: *Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton.* In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Főszerk. Hanák Péter, szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997. 83–99.

Argenti

1935 — Argenti, Philip Pandeley: *The occupation of Chios by the Venetians (1694).* Oxford, 1935.

Barabási

2008 — Barabási Albert László: *Behálózva. A hálózat tudománya.* Bp., Helikon, 2008.

Biegman

1967 — Biegman, N. H.: *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad II (1575–1595) extant in the State Archives in Dubrovnik.* The Hague and Paris, 1967.

Cahen

1997 — Cahen, Claude: *L'Islam. Des origines au début de l'Empire ottoman.* Paris, Hachette, 1997.

Hiller

1998 — Hiller, István: *A „Titkos Levelezők" intézménye.* In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv.* Szerk. Tusor Péter, Budapest, 1998. 204–215.

1999 — Hiller István: *A Habsburg információhálózat kiépítése és működése az Oszmán Birodalomban.* In: *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben.* Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. Eger, 1999. 129– 154. *(Studia Agriensia 20.)* 157–169.

Kerekes
2004 Kerekes Dóra: *A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején.* In: *Századok* (2004) 5. sz. 327–368.
2007 Kerekes Dóra: *Mémoires sur l'Empire ottoman par Pierre de Girardin, ambassadeur français à Constantinople.* Paris–Budapest–Szeged, Institut Hongrois–Országos Széchényi Könyvtár, 2007. *(Documenta Hungarorum in Gallia, III.)*
2008 Kerekes Dóra: *A Keleti Kereskedelmi Társaság szerepe a konstantinápolyi (titkos) levelezésben.* In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk. Oborni Teréz–Krász Lilla. Budapest, Eötvös, 2008. 291–301.
2010 Kerekes Dóra: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban.* Budapest, L'Harmattan, 2010. *(Múltidéző zsebkönyvtár, 4.)*

Özcan
1995 Defterdar Sarı Mehmed Paşa: *Zübde-i vekayiât. Tahlil ve metin (1066–1116/1656–1704).* Ed. Özcan, Abdülkadir. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.

Palombini
1968 Palombini, Barbara von: *Bündniswerben abenländischer Mächte um Persien, 1453–1600.* Hrsg. H. R. Roemer. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1968. *(Freiburger Islamstudien, Band I.)* 63–92.

Pamuk
2000 Pamuk, Şevket: *A Monetary Histroy of the Ottoman Empire.* Cambridge–New York, Cambridge Univ. Pres., 2000. 61.

Preto
1986 Preto, Paolo: La guerra segreta: Spionaggio, sabotaggi, attentati. In: *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia, 1570–1670.* Venezia, 1986.

Zlatar
1992 Zlatar, Zdenko: *Between the Double Eagle and the Crescent. The Republic of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question.* New York, Columbia UP, 1992.